

Андрија В. ЛАИНОВИЋ

МЕЂУНАРОДНИ МИТИНЗИ У ИНОСТРАНСТВУ 1903. ГОДИНЕ ЗА ЗАШТИТУ МАКЕДОНИЈЕ И ЈЕРМЕНИЈЕ

У нашем раду „Француско јавно мислење за настаните во Македонија во 1903. година“ објављеном у Зборнику „Илинден“ (Скопје, 1970, на страни 337—354) указали смо и на неке митинге који су одржавани у Француској и Италији у знак протеста против тешких репресивних мера које су властодршци бивше Отоманске Империје спроводили над становништвом Јерменије и Македоније које је путем побуна жељело да извојује себи основне људске слободе и права. Митинге су организовали емигранти из променуте две отоманске покрајине уз подршку и помоћ слободумних појединаца и организација из западно европских земаља. Међу појединцима било је еминентних друштвено-политичких и културних радника, познатих књижевника, чија су имена остала забележена у прогресивној људској мисли и акцији све до данашњих дана. Они су без обзира на званично држање и политику управљача својих земаља оштро протестовали не само због насиља која се спроводе над становништвом тих покрајина него и против политике својих сопствених влада оптужујући их да су својим неутралним ставом помагале да се одрже оваква насиља, све, наравно, у интересу властодржачких интереса а са класних позиција једног устаљеног поретка.

Ти су митинзи, као израз слободумног јавног мњења, наилазили на опште одобравање. Дневна штампа и периодика, нарочито прогресивна, приказивали су их и коментарисали у својим издањима са пуно симпатија. Нарочито то ради ондашња социјалистичка штампа у којој се посебно истиче са својим борбеним и непомирљивим ставом у одбрани поробљених и угњетаних народа париски лист *La Petite République Socialiste*.

Такав тон дају овом листу његови борбени сарадници, као што су: Жан Лонге, Детурнел де Констан, Жан Жорес, Де Пресансе, Анатол Франс и други. То су довољни разлози да се дневна штампа, оваквог карактера, мора узета у обзир још и данас кад се говори о реконструкцији једног одређеног питања из прошлости и о његовој правилној оцени. За тај циљ биће довољно да узмемо овом приликом у об-

зир само поменути париски лист и да из њега преведемо хронолишким редом интегралне чланке у којима су приказани ти митинзи, атмосфера на њима и одржани говори. То ће бити још један прилог више за јасније сагледавање стања и положаја Македоније, са позиција једног напредног европског покрета, те за Македонију значајне године Илинденског устанка.¹

2) *Митинг у позоришту Château d'Eau у Паризу*

Први велики митинг 1903. године одржан је у сали позоришта Château d'Eau у Паризу 15. фебруара. О њему је објавио, новинар Габриел Бертран ову репортажу у листу *La Petite République Socialiste* 17. фебруара:

„Пространа сала позоришта већ је била потпуно испуњена док се на улици народ још тискао да уђе. Једва се могло наћи неко место у горњим галеријама. На бини већ су се налазили грађани: Руанет, Аристид Бријан, Жорж Ренар, доктор Бертран, Шарл и Жан Лонге, Мадам Северин, г.г. Guieysse, Gabriel Seailles, Пјер Кијар, Албер Метен и други.

Мало затим одјекнула је Интернационала уз општи аплауз и чуле су се опомене које су стишавале нестрпљење присутних. Ту и тамо виделе су се у ложама жене у елегантним тоалетима. Већ на први поглед могло се закључити да скуп сачињавају разни друштвени елементи које је окупило једно исто осећање хуманости и правде.

Било је два сата и по када је ушао Детурнел де Констан у пратњи грађана Де Пресансеа и Жореса и господе Дени Кошена, Лерола и Анатола Лероа-Бољеа. Заузимајући место за председничким столом, они су били поздрављени дугим аплаузом.

Говор Детурнел де Констан

Одмах затим узео је реч Детурнел де Констан који ће са пуно такта и ауторитета председавати тој грандиозној манифестацији.

Како да се објасни, ркао је он, да остају некажњена злочинства која се врше на Оријенту? Како објаснити да се и даље одржава у Турској режим насиља и поред свечаних обавеза да ће се он уклонити? Рекло би се да султан располаже моћним политичким средствима, да зна купити ћутање неких политичких кругова, да зна обманути јавно мњење и мржњу јавности усмерити не против целата него против њихових

¹ Интересовање слободног светског јавног мњења за судбину Македоније додиривали су и савремени македонски научници у својим радовима од којих треба напоменути: *Др Христијан Андонов Пољански*, „Анатол Франс за Македонија» (Современост, бр. 9 за 1966, ст. 823—830. — *Исид*, „Огласот за Илинденското востание во Америка и Европа (Историја, бр. I, год. IV, 1968, стр. 37—74) — *Авасијас Митреп*, „Илинденското востание» (Историја, I, IV, 1968). — *Др Никола Соџировски*, „Францускиот печат за Илинденското востание» (Симпозиум „Илинден 1903», Охрид, мај 1968, стр. 35). *Др Божидар Насиџев*, „Македонија во делата на француските писатели (1900—1903, Скопје 1957, пр. превод.)

жртва. Рекло би се исто тако да комплексност проблема и његових фактора, комплексност етничка, географска и изукрштаност људских група, деконцентришу светску пажњу и интересовање. Међутим, све то не би било довољно да угуши људску сазест. Једино антагонизам великих европских сила, њихови супротни политички погледи и њихови економски интереси стварају ту њихову привидну слабост у решавању овог питања. Тврдити да је овај проблем нерешљив значило би да је прогрес неостварљив. (Живо одобравање).

Оно што је немогуће није реформа садашњег стања у Турској него исувише дуго постојање тог стања. Оно што је немогуће, што изазива наше срце и дух, то није крај насиља, пљачке и масакрирања него то што се ово монструозно насиље наставља и што се грозне сцене убијања продужавају. У пуном развиту и сјају Европе, Турска не може остати обавијена погребним мраком, те се наш разум буни што истовремено постоји цивилизација и варварство. (Живо одобравања).

Пре четврт века Европа је била једнодушна у питању одбране поробљених народа у Турској. Данас, она дезавуише ту своју прошлост и у својој слабости предаје на милост насилницима те поробљене народе. Појавила су се два морала. Један веома строг за појединце, други, за нације, људске скупине — морал који се ничег не устручава ни узбуђује.

Ми нисмо неразумни људи нити неки агитатори. Ми се обраћамо само на побуну људске сазести и здравог разума. Француска, земља великих и племенитих иницијатива, има утолико већу част што подиже свој глас протеста, уколико није директно материјално заинтересована.

Бранити Јерменију, значи бранити Европу. То је била последња реч коју ми је рекао Гледстон, када сам се одлазећи из Енглеске, растао са тим великим старцем.

У овом моменту осећам се поносан што преседавам овој величанственој манифестацији, манифестаји Француској и општељудској у заштиту свих поробљених без разлике били они хришћани, муслимани или Јевреји (Дуготрајни аплазу). Да, ми овде говоримо у име и заштиту свих угњетених, у име свих француских политичких странака. (Живо одобравање).

Желимо не само да престану злочинства мега и да се отклони опасност која прети светском миру (Дуги аплазу).

Дени Кошен

Када се унеколико стишало дубоко узбуђење које је изазвао овај говор, узео је реч Дени Кошен. Посланик париског седмог арондисмана евоцирао је узбудљиве и потресне сцене извршених покоља. Затим је изложио главне историјске моменте јерменског становништва и најзад указао је снажном и убедљивом елоквенцијом на контрадикцију француске политике на Истоку и принципа на којима почива француска демократија. Слушаоци су топло поздравили ствар коју је он излагао и говорника који је њу бранио.

Грађанин де Пресансе

Грађанин де Пресансе је изазвао опште дивљење. За сат и по он је излагао дипломатску ситуацију Европе, њене везе са Јерменијом и Македонијом и указао на сву дубину и комплексност источног проблема. Он је успео да својим излагањем задржи пажњу пет хиљада слушалаца из различитих друштвених слојева који су нетремице слушали речи научника и мислиоца. У току његова јасног и критичног говора чуле су се врло често речи и реченице које су апеловале на људску савест, тражиле правду и бацале анатему на Великог кољача и његове саучеснике. Ево његовог закључка. Под притиском неподношљивог стања, Македонија је у покрету. Можда је општи устанак на домаку. Европа не сме губити време ако жели да избегне почетак једног великог пожара за који се може рећи како настаје али нико не може знати како ће се завршити. Она мора тражити да се испуне обавезе чл. 23 и 61. берлинског уговора. Европа је тугор турске царевине. Она би требала та то тугорство обавља преко једне сталне контролне комисије. Не одвајајмо јерменско од македонског питања. Будимо одлучни и истрајни (Дуго и бурно одобравање).

Грађанин де Пресансе доживео је врло велики успех. То је доказ колико наша публика воли да чује озбиљне речи које изговара један тако редак таленат у служби најплеменитије ствари.

Грађанин Жорес

Затим је устао грађанин Жорес. Он је поздрављен огромним овацијама и нама овде није потребно да указујемо на величанственост његове речи, на дивну ораторску способност којом своје слушаоце придобија, пасионира и одушевљава.

Немам шта да додам, рекао је он у почетку, дивним говорима које сте чули. Хоћу једноставно да кажем да је обнова злочинства последица нашег ћутања већ седам година.

Од држања Европе према догађајима у Јерменији резултирају данас покољи у Македонији и припремање даљих масовних покоља.

Не желимо крсташке ратове. Желимо да одбранимо угњетене од целата и целате које прати мржња њихових жртава. (Живо и дуго одобравање).

Сада Француска има да проговори. Њој припада да пробуди успавану савест (Дуготрајно и живо одобравање).

После овог дивног говора који је изазвао неописиве овације, изгледало је да је ова манифестација завршена. Ипак, требало је још чути г. Лерола (Lerolle)-Улога му је била тешка тим више што је скратио свој говор.

Резолуција

Пре него што је прочитана резолуција, председавајући г. Детурнел де Констан дао је да се прочитају изјаве солидарности од свих

политичких странака и од свих политичких група у Народној скупштини и Сенату. Посебно је било поздрављено писмо које је послао Бергло (Berthelot).

Затим је г. Анатоле Лероа-Болије (Anatole Leroy-Beaulieu) прочитао следећи дневни ред који је једногласно усвојен:

4000 грађана свих политичких убеђења сакупљани 15. фебруара у сали позоришта Шато До у Паризу,

Узимајући у обзир свирепу ситуацију у којој се налази становништво Јерменије и стално погоршавање дрогађаја;

Сматрајући да је та ситуација у отвореној супротности са људском свести и опасност за општи мир;

Сматрајући да то жаласно стање може престати ако се испуне обавезе за Јерменију и Македонију које предвиђа берлински уговор;

Сматрајући да су одредбе берлинског уговора обавезне за све потписнике;

Подносе захтев француској влади да енергично поради да се најзад оствари извршење одредаба берлинског уговора, у сагласности са меморандумом од 11. маја 1895. године, и да се спрече даљи атентати у Турској против хуманости, без разлике на расу, националност и религију.“

Било је шест часова. Огромна маса народа је потекла.

Ништа није умањило величанствени значај ове манифестације“.

3) *Одјек митинга и чланак Jean Longuet-а*

Митинг у Шато До-у и поднета резолуција француској влади оставили су снажан утисак у француским напредним круговима. Њина штампа, у првом реду социјалистичка, оштро осуђује политику око спровођење реформе у Македонији коју воде Аустрија и Русија за своје интересе. Из тога није искључена ни француска буржоаска влада. О томе је објавио Жан Лонге, тада познати француски социјалист, подужи чланак 22. фебруара, дакле неколико дана после одржаног митинга, у париском социјалистичком листу *La Petite République*. Чланак носи наслов: *L'Europe et la Macédoine. La situation et le gouvernement français*. У њему се износи:

„Амбасадори Аустрије и Русије поднеће султану пројект о реформи који су формулисале ове велике силе и који није ништа друго до бледи одсјај већ врло бледог пројекта нашег министра спољних послова.

У комуникеју, који је у среду објавио лист *Le Martin*, Делкасе¹ са поносом истиче једну изјаву коју му је дао неки угледни Македонац и у којој је овај тврдио „да би његови компатритоти били задовољни кад би био усвојен и примењен предлог реформа г. Делкасе-а

² Theodor Delcassé тадашњи француски министар спољних послова који је заступао спровеђење реформа у Македонији (Пр. превод).

У томе се, на несрећу, састоји читаво питање. Маколико да је аустро-руски пројект реформама безбојан, он би ипак могао, *кад би се применио*, поправити садашње стање. хришћанског становништва у Македонији, спречити насиља и злочинства која свакодневно над њим врше турски војници и башибозуци.

Али пример Јерменије показује да поред све европске контроле, сви пројекти за реформу нису имали никакви практични значај за жртве хамидијевског угњетавања. Но, аустро-руски пројект треба да примени турска влада *без* контроле великих сила. То значи да ће имати исте оне последице као што су имали и сви они који су били поднети Илдиз Кијоску од 1894 до 1896 и који нису спасили ниједан јерменски живот.

Г. Делкасе жали што су говорници на митингу прошле недеље били несмотрени и што им је недостајала практична страна и смисао за реалност. Он тврди да није у стању „апеловати на грубу силу ради заштите права.“ Али нешто слично нико од њега није ни тражио.

Сви они који знаку макар што о источној политици, мисле да је непотребно опалити макар један топовски метак да би се тиранин из Илдиз Киоска довео у ред. Наш министар спољних послова који је тако брзо и тако одлучно поступио у одбрани интереса г.г. Тубини (Tubini) и Лорандо (Logando) зна то боље него ико.

Г. Делкасе чуђи се што се јавно мњење не слаже с њим и са његовим другим празним дипломатским преговорима које води са својим руским и аустријским колегама, грофовима Ламсдорфом и Голуховским. Пример Јерменије је нажалост још ту, да нас у томе увери.

Јер док је људска крв тамо текла до самих улица Цариграда, Пол Камбон, амбасадор Француске у Турској, упућивао је узалуд депешу иза депеше г. Аното-у², а овај је мирно водио преписку са кнезом Лобановим и лордом Розберијем о „тешкоћама ситуације и немогућности да се доведу у питање суверена права султанова.“

У Македонији постоје дубоке поделе између Турака, Бугара, Грка и Срба. Г. Делкасе држи много до тога. Нико и не помишља да одриче те текошће. Али зар није исто тако истина да се сваког дана врше најсвирепија злочинства у македонским вилајетима по наређењу самог Абдул Хамида и да постоји опасност потпуног истребљења хришћанског становништва?

Да ли је неподношљива ситуација јерменског становништва у бољем положају? Г. Делкасе, исто такао као и владе аустро-руске, изгледа да се тиме ни најмање не брину.

Ма шта мислио шеф Ке Дорсеја, реалистична спољна политика није тако скучена и слаба. Постоји, уосталом, у стриктној примени чланака 61. и 23. берлинског уговора солидан терен за једну ефикасну акцију Француске на Оријенту.“

² Hanotaux Gabriel, познати француски дипломата и историчар (пр. превод).

4) *Митинг у сали Eden du Temple у Паризу и изоздравно писмо Анатола Франса*

Још један митинг за Македонију и Јерменију подржан је опет у Паризу 17. марта у сали Eden du Temple. Организовало га је Републиканско друштво за пропаганду и друштвени покрет, под почасним председништвом Анатола Франса и стварним председаштвом посланика Жервил-Реаша. На скупу је говорио и новинар Гистав Тери, а песник Clovis Hugues прочитао је своју песму посвећену Македонији³. Затим је један од организатора скупа, Мануел Изак, прочитао ово поздравно писмо Анатола Франса:

„Грађани,

По наређењу крвавог султана, три стотине хиљада Јермена су пали. Од планинског ланца Тауруса до висоравне Арарата читав један незаштитени народ живи ножем под грлом. У Македонији, неколико часова од Будимпеште и Беча, турски војници и службеници масакрирају недужне сељаке, пошто су им обешчестили жене и кћерке. Ове злочине, извршене на срамоту Европе, Европа мора спречити. Човечанство јој поставља тај задатак, а берлински уговор јој даје за то позитивно право.

Француска је нашла за потребно ту недавно да пошаље своје ратне бродове у турске воде ради неких трговачких малверзација. Је ли та флота само за то створена?

Да ли је султан водио рачуна о великим европским силама када је народ Јерменије и Македоније предао кољачима? Хоће ли му његови тутори: Немачка, Енглеска и Француска, рећи: можете убијати само платите.

Постоје у овом погледу две политике по мишљењу спретних политичара: политика опрезности и наша политика. Ми одговарамо да пред оваквим злочиним постоји само једна политика: политика хуманости.

Истиче се да ми нисмо довољно резервисани и обазриви. Не. Предвиђајући покоље и проливање крви које ће кроз неколико дана облити Македонију и указујући сваком ко нас може чути да је турска сабља увек изнад Јерменије, ми стварно имамо довољно и обазривости и мудрости. Обазривост не значи ћутати и одрицати да постоје покољи. Обазривост не значи одобравати злочин путем подлог ћутања. Подлост није никад мудра и разумна.

Каква је то мудрост и разумност ћутати кад крв жртава вапије? Наша политика је разумна зато што је отворена и искрена и зато што знамо да се ван праволинијског развоја налазе изненађења и опасности.

³ Песму је препевао на македонски језик професор др Драган Тодоровски. Она је објављена у издању књиге: „За Македонците. „Македонска књига“, Скопје, 1969, стр. 10—15. (пр. превод.)

Наша политика је мирољубива зато што се заснива на љубави цивилизованих народа и на мржњи прма рату.

Грађани,

Ми се не интересујемо за судбину Јермена и Македонаца зато што су хришћани, него зато што су људи. Ми захтевамо као гаранцију за њихов спас и за учвршћивање свеопштег мира, пуно и потпуно извршење одредаба берлинског уговора у погледу Јерменије и Македоније. Шаљем братске поздраве“.

5) *Седница Удружења италијанских новинара у Риму и поздрав Анатола Франса*

Покрет за Јерменију и Македонију прелазео је границе Француске. У Италији су се формирали многи комитети под називом Pro Armenia e Macedonia. Један од њих одржао је у Милану митинг 26. априла са одлуком да се митинг одржи и у Риму, али пре њега одржан је у Риму 7. маја посебан скуп у Удружењу новинара под председништвом професора Giuseppe Sergi и у присуству неколико народних посланика.

На овом скупу био је присутан и Анатол Франс који се тада налазио у Риму. Мада је био по страни од политичког живота, он је ипак на том скупу, 7. маја, одржао следећи говор:

„Госпође и Господо,

Што имам част да се налазим међу вама и што сам се придружио новинарима Рима у овој сали вашег Удружења, то чиним као редактор листа Pro Armenia, нејаког браниоца једне велике ствари, једног веома малог листа који је основао у Паризу Пјер Кијар уз сарадњу Франсис де Пресансеа, Жан Жореса и Клемансоа. Моја је прва и пријатна дужност да са овог места поздравим своје пријатеље новинаре из Вечитог Града.“

Анатол Франс затим истиче своју љубав према Риму и Италији, њеној култури и њеној животној динамици. Указује на значај овог састанка представника јавног мњења које представља моралну силу за учвршћивање европског мира, „јер није у питању само уцвељена Македонија и мученичка Јерменија него морално јединство и интелектуална заједница цивилизоване Европе... У Паризу су већ на једном огромном митингу, у позоришту Шато До 15. фебруара 1903. протествовали Лерол и Кошен и грађани Жорес и де Пресансе, против злочина које врши султан истребљивач пред лицем читаве Европе која понижено ћути. Они су захтевали да се потпуно остваре обавезе берлинског уговора. Ова једнодушност еминентних људи из политичког и јавног живота Француске и Италије је истовремено хумана и пацифистичка.

Оно што ви данас овде захтевате је исто што смо ми тражили у Паризу, јасно, законски и реално. Тај је уговор ставио Турску царевину под туторством Европе. Је ли могуће да Европа каже Црвеном Султану: убијај, само плати? Је ли могуће да се Европа, као тотор, и према томе одговорна, показује довољно војнички снажна кад је у питању наплата њених дугова у Цариграду, а остаје немоћна кад је у питању покољ три стотине хиљаде султанових поданика? Да, одговориће монструозни егоисти, Европљане интересује једино финансијска страна овог питања.

Господо, није само питање економско и финансијско, него покољ целог једног народа.

Испуњавајући обавезе берлинског уговора и пружајући могућност за живот прогањаној Јерменији, европске ће државе, а посебно Италија, имати економских користи јер ће се на тај начин у Турској под европском контролом, слободније развијати трговина.

Јавно мњење је велика сила. У једном делу Европе, оно је данас највећа сила. Настојавањем италијанског јавног мњења у заједници са јавним мњењем других цивилизованих народа, можемо се надати да ће бити постављени темељи међународног права онако исто као што су били постављени, пре једног века, темељи грађанског права.

Завршавам. Господин Barzilai ће вам својим високим ауторитетом знати да дефинише циљ овог данашњег састанка. Што се, пак мене тиче, ништа ми неће бити пријатније, ако ваша благонаклоност дозволи данас свом госту да отвори своје срце, него да доживи заједнички и истоветни став италијанске мисли са француском мишљу у циљу заједничког дела разума и хуманости⁴.

б) *Митинг у позоришту „Adriano“ у Риму и говор Анатола Франса*

Следећи митинг, најављен у Милану, одржан је у Риму, у позоришној сали „Adriano“ 24. маја. Митинг је отворио, у присуству огромне масе народа, професор Sergi, председник комитета, поздрављајући присуство Loris-Melikoff-a и Анатола Франса. После њихових говора, реч су узели професор de Gubernatis, републикански посланик Carlo de Balzo, бивши посланик Pandolfi, члан Социјалистичке партије G. Cassola и професор Formiggiani у име Универзитетског удружења Corda fratres.

На крају, збор је изразио у једној резолуцији „да Италија енергично узме иницијативу да се прекрати једна ситуација која скрнави све људске законе.“

У свом говору Анатола Франс се прво захвалио на пажњи која му је указана да може говорити на овом митингу. Затим је истакао културну и језичку заједницу Француске и Италије и њихово залагање за прогрес и цивилизацију. Указује на злочиначки режим Абдул-Хамида

⁴ Cf. Anatol France, Trente ans de vie sociale, pp. 142—145. Овде је објављен цео текст његова говора. У избору и са предговором Claude Aveline — à Paris 1949. (пр. превод.)

II који је од 1892 до 1899. године поубијао три стотине хиљада Јермена с циљем да потпуно уништи тај народ од старине познат као најактивнији фактор цивилизације на Истоку. Јермени траже да велике европске силе испуне своје обавезе дате на берлинском конгресу. Њихова судбина зависи од тајне дипломатије, али у свету се појављује нова сила: јавно мњење које пробија врата тајне дипломатије и ступа на зелени тепих дипломатских конгреса. Затим је закључио:

„Господо, ви представљате јавно мњење ваше земље. У ово демократско време ви сте данас морлно *sigia maxima*.

Чл. 61. мировог уговора који су потписале у Берлину 13. јула 1878. године велике европске силе и Турска, одређује: „Узвишена Porta се обавезује да без одлагања спорведе побољшавање и потребне реформе у крајевима у којима живе Јермени и да обезбеди њихову сигурност од напада Кавказаца Курда. Она ће периодично обавештавати о предузетим мерама велике силе које ће надгледати примену тих мера.

Једино применом овог члана може се обезбедити мир у Јерменији и Македонији и ослободити Европу од сталне брига која се појављује од давних времена под именом Источно питање.

Господо, немам више шта да вам кажем и немам право да предлажем резолуцију. Могу једино да придружим своје захтеве захтевима ваших овлашћених говорника и да зажелим да овде у Риму, исто као и у Милану, Ђенови, Бриселу, Паризу и Женеву, јавно мњење гласно затражи потпуно извршење одредаба берлинског уговора као најсигурнијег средства за спас милиона људи и одржавање европског мира. Указали сте пажњу једном Французу да свој глас придружи вашем у знаку људске солидарности.

Господо, захваљујем вам на томе из свег срца.“⁵

7) Позив за међународну конференцију делегација у Паризу

Јерменофилски комитет у Француској у својој активности није одвајао судбину Јерменије од судбине Македоније. *La Petite République socialiste* му служи као погодна трибина. У броју од 21. октобра лист је објавио обавештење да ће се одржати у Паризу 25. октобра једна међународна конференција делегата у прилог угњетених у Јерменији и Македонији. Обавештење носи наслов: За Јерменију и Македонију. Једна међународна конференција. Против крвавог Султана. Обавештење у целини гласи:

„Ми смо већ најавили одржавање у Паризу једне међународне конференције у прилог угњетених у Јерменији и Македонији, који треба да се одржи 25. октобар о.г.

Поводом тога послат је следећи позив политичарима, научницима и књижевницима који су показали своју симпатију за поробљене и угњетене у Јерменији и Македонији и који сматрају да је дошло време да се спрече ти покољи које организује турска влада:

⁵ Cf. op. cit., pp. 145—148. (пр. превод.)

Драги господине,

Догађаји, чија је позорница Балканско Полуострво, погоршавају се сваког дана. Јасно је за све непристрасне посматраче да изолована активност Аустрије и Русије неће бити у стању да обезбеди мир и ред, па ни онда кад она не би имала друге намене и кад би кабинети Петрограда и Беча у ту своју активност уносили онолико енергије колико уносе млиставости и равнодушности.

Европа, чија савест није спокојна после великог моралног и политичког банкротства за време Јерменског Сицилијанског Вечерња, мора схватити да потоци проливане крви не могу угушити једно за њу непогодно питање. Час је куцнуо, признајући неуспех руско-аустријског покушаја, да се потражи други ефикаснији лек за Јерменију и Македонију.

У том циљу Јерменофилски комитети у Француској одлучили су да позову пријатеље мира и прогреса, да дођу у Париз 25. октобра ове године ради измене гледишта и ради споразума за што брже и што је могуће боље решење једне кризе која свирепо пустоши у Македонији и Јерменији и која доводи у питање евопску безбедност.

Знајући за ваше осведочене симпатије за ствар поробљених народа на Истоку и за ствар међународне правде, ми вас посебно молимо да присуствујете овом скупу чији ћемо програм накнадно послати.

У очекивању вашег повољног одговора, молимо вас да примите уверење о нашем високом поштовању.

Пјер Кијар,
Редактор листа „Pro Armenia“, секретар Јерменофилског Конгреса

Франсис де Пресансе, народни посланик из Роне. Председник Лиге за право човека, Јерменофилског комитета Француске.

Иницијатори конференције добили су већ многобројне одговоре, нарочито од познатих енглеских политичара као што су: г.г. Stevenson, посланик у Дому лордова и председник Англо-јерменског друштва; Vuxton председик Балканског комитета; Malkolm Mak Coll; Stead, познати журналист; Moscheles, председник Комитета за арбитражу; James Bryce, министар. Из Италије и Белгије стижу сваки дан велики број писама у којима се поздравља благотворна иницијатива париских јерменофила.

Ево дневног реда конференције:

- 1) Експозе о ситуацији (неуспех аустријско-руског пројекта)
- 2) Акција француско-енглеско-италијанска
- 3) Тесна везе између јерменског и македонског питања
- 4) Дипломатија и Источно питање
- 5) Потреба хитног решења насталих питања на Истоку
- 6) Заједничка и непристрасна акција Европе
- 7) Експозе и дискусија о разним предлозима и решењима
- 8) Резолуција и закључак конференције.

Конференција ће се одржати у париском хотелу „Континентал“. После ње одржаће се велики јавни збор на коме ће говорити делегати Француске, Енглеске, Италије и Белгије. Збор ће се одржати у позоришту „Сара Бернар“ које је велика уметница љубазно понудила.

Претходно ћемо објавити имена говорника који ће узети учешћа на збору, али већ сада можемо навести имена; Жорес, Франсис де Пресансе и Емил Вандервелд.“

Исти лист објавио је 25. октобра обавештење француског јерменопхилског комитета да ће се тога дана одржати у 9 часова у хотелу „Континентал“ приватни састанак делегата пројерменских комитета у иностранству и Француској. Приступ ја дозвољен само делегатима и представницима штампе са позивницама, а истога дана одржаће се у 2 и по часа по подне у позоришту „Сара Бернар“ велики имтинг у корист Јерменије и Македоније. Митинг су организовали комитети „Pro Armenia“ Енглеске, Француске, Белгије, и Италије Митингу ће председавати Франсис де Пресансе а експозеје о ситуацији изложиће В. Берар и П. Кијар, Говоиће: Жорес, Stevenson, Mac Coll. Bossi, посланик у италијанском парламенту, Жорж Лоран, посланик у белгијском парламенту и Детурнел де Констан, посланик из Сарте.

8) Приказ међународне конференције у Паризу

La Petite République socialiste од 27. октобра приказала је збор у хотелу „Континентал“, под насловом: За угњетене на Истоку, на овај начин:

„На међународној конференцији коју је сазвао Међународни јерменопхилски комитет Француске у хотелу „Континентал“ у Паризу било је присутно 60 делегата.

Скуп је отворен у 9 часова ипо под председништвом г. г. Фредерика Пасија и Пјер Кијара.

Први је узео реч енглески делегат Malcolm Mac Coll који је у изврсној експозеу изложио стање овог питања у Енглеској где је под притиском јавног мњења влада долучила да интервенише на Истоку очекујући потпору Француске и Италије.

После њега, изложио је грађанин Де Пресансе веома прегледно програм рада пријатеља угњетених и поробљених народа на Истоку. У питању је да се најзад обезбеди енергичном политиком, не дирајући интегритет турског царства, извршење рефорама које једни могу осигурати опстанак хришћана у Турској.

Г. де Бранкован, посланик у румунском парламенту, изложио је гледиште латинског и грчког становништва Балканског Полуострва. Он мисли да не би требало, под изговором хуманости, потпомагати бугарске нациоанлне тежње, али тиме није нимало поколебано његово одлучно гледиште о једној енергичној акцији против крваве Абдул-Хамидове тираније. Затим је истакао мисао да колективна акција Француске, Енглеске и Италије у сукобу са руским и аустријским тежњама треба да донесе корист свим угњетеним, хришћанима и муслиманима.

Г. Вухтон, председник Балкаског комитета у Лондону говорио је о значају покрета, који се примећује у целој Енглеској у корист Македоније и Јерменије. Од пре неколико месеци организовано је више од две стотине митинга. На неким од њих било је присутно четири до пет хиљада слушалаца. Овај покрет помажу владини листови, као што су Times и Spektator.

Г. Семјонов, руски делегат, изражава симпатију свих руских либерала за ствар Јерменије и Македоније. Због одсуства сваког утицаја јавног мњења у Русији, њему је, нажалост, немогуће да нешто одређеније каже о томе.

Г. Виктор Берар, је на крају, указао на основне поставке ове конференције: целокупност Турске, мир Европе и заштита хуманости. Затим је обавестио о великом митингу који је одржан у Лиону под председништвом грађанина Augagneur-а, на коме је три хиљаде грађана поздравило његов говор и говор г. Lortet-а, проф. Универзитета у Лиону.

Указујући на потребу да гувернери у Турској буду одговорни пред једном контролном европском комисијом, председник је закључио конференцију пошто је једногласно усвојена резолуција.“

9) Митинг у изобразишту „Сара Бернар“ у Паризу

Следећи митинг који је одржан 25. X. 1903 г. у париском позоришту „Сара Бернар“ овако је приказао сарадник листа Анри Онора:

„Међународни митинг који су организовали комитети „Pro Armenia“ из Енглеске, Француске, Белгије и Италије постигао је велики успех.

Сва места у пространом амфитеатру била су попуњена до последњег одушевљеном публиком, која је дошла да изрази своје симпатије прма прогоњеном и масакрираном становништву Јерменије и Македоније.

Грађанин Де Пресансе, посланик округа Роне, отворио је митинг тачно у два ипо часа. Поред њега су били Пјер Кијар и Виктор Берар.

На бини су заузели места: Фредерик Паси, Isoard, Tarbouriech, Bonnet, Mauey, Gerges Renard, многи чланови интерфедералног комитета и Социјалистичке револуционарне федерације округа Сене, а исто тако делегати комитета „Pro Armenia“ и означени говорници.

У почетку Де Пресансе прочитао је добијена писма којим се извињавају да не могу доћи: Редакција јерменског листа Trocha, Комитет немачке лиге за мир; г. г. Вгусе, члан енглеског парламента и бивши министар; грађанин Вандервелд, белгијски посланик; Милеран, Messlier, Messimy, Delpech, Beauquier, Michel Vrebat; научник Бертло, сенатор и стални секретар Академије наука; Редакција грегоријанског листа La Georgie; многи енглески, аустријски, румунски, италијански, белгијски итд. делегати.

Указујући на циљ овог скупа, грађанин Де Пресансе је рекао да треба наставити отворену борбу која је почела пре осам месеци на

митингу у Шато До-у и протестовати против асптиненције дипломатије западних земаља које су на тај начин све препустили Русији и Аустрији.

Два основна циља су у питању која треба истаћи, и то: наименовање једног гувернера који би био слободан од утицаја Илдиз-Киоска и спровођење једне стварне европске контроле.

Европа, наставио је Де Пресансе, не сме бити учесник у Абдул Хамидовим злочинима. Дипломатија три велике пријатељске земље Француске, Енглеске и Италије, треба да интервенише. Демократи ове три нације треба да појачају притисак на дипломатију.

Затим је узео реч Пјер Кијар излажући кратко и језгровито тешко стање у Јерменији. Тамо је после периода великих покоља, када је пало 300,000 жртава, настављено са појединим изолованим убијствима.

Виктор Берар је приказао ситуацију у Македонији. Одговарајући оним који виде међу Македонцима само изоловане револуционаре, он је рекао: „Македонци су револуционари, али нису усамљени.“

Говорећи даље о ситуацији у Турској, он је казао да Турска Империја живи под насиљем двоструког режима: турског и хамидовског, а резултат тога је за све њене народе: беда и глад.

При крају свог говора, В. Берар је затражио исто што и Де Пресансе и Пјер Кијар и што ће затражити сви доцнији говорници: наименовање једног гувернера који ће бити одговоран директно пред Европом и спровођење једне ефикасне контроле европске демократије.

Доктор Соигmont, делегат комитета из Лиона и из југо-источних крајева Француске, изложио је расположење становништва ових области. Указао је на успех великог народног збора који је одржан прошле суботе у Лиону, под председништвом грађанина Augagneur-а у корист поробљених у Македонији и Јерменији.

Г. Еванс, енглески делегат, који је често путовао у Македонију и који је сопственим очима видео турска злочинства, указује да се сва та злочинства чине по добијеним наређењима из Цариграда. Према томе ако што треба урадити у Македонији и Јерменији треба прво урадити у Цариграду.

Белгијски делегат Жорж Лоран, говорио је у истом смислу. Потребно је да се најзад покрену три демократије: француска, енглеска и италијанска. Чвор је ситуације у Француској. Она мора зауставити даље покоље и присилити да се спроведу потребне реформе.

„У Турској влада, рекао је Мас Coll, председник енглеско-јерменског комитета, теократски режим,“ Изнад султанове владе стоје религиозни закони који су изнад свих народних представништва.

У Турској хришћани немају никаквих права, они нису ни грађани поданици, него једноставно робови.

Говорник подиже протест против злокобне политике цара Вилхелма II у истином питању. Говори затим о снажном развоју јерменско-филског покрета у Енглеској. Тамо је одржано више од 200 митинга за три месеца. Енглеска ће влада ступити у акцију ако је буде помагала Француска.

Затим су узели реч Pietro Mazzini у име три италијанска комитета и енглески делегат Atkin. Оба су указивали на то да дипломатија треба да објави оно што јој народ буде одредио.

После њих говорио је Vossardo, делегат из Рима, о раду комитета „Pro Armenia“ у Италији. Указао је на успех великих митинга у Милану и Риму на којима су учествовали доктор Loris-Melikow и наш пријатељ Анатоли Франс, и на одржани митинг у Ђенови. У ова три града већ су образовани стални комитети и спроведена је потребна пропаганда у народу.

Пошто се Waxton, делегат Балканског комитета у Лондону, придружио речима предговорника, узео је реч грађанин Жорес.

Жоресов говор

У почетку је наш пријатељ констатовао потпуну сагласност свих делегата, енглегах, француских, италијанских и белгијских о циљу и средствима.

Циљ је да се македонско становништво ослободи управе једног одвратног режима и да се, уклањајући директну власт султана преда на управу једном гувернеру који би био одговоран пред Европом. Европа би га опуномоћила за цивилзаторску мисију и би спроводила контролу.

Средство би било: Сложна заједничка и по потреби принудна акција уједињене Европе.

Једна од најснажнијих хуманитарних акција Европе је, подвлачи, Жорес, недавни споразум између три велике слободне земље: Италије Енглеске и Француске. Оратор указује да се тај споразум не заснива на расној заједници. Он почива на унији латинског и англо-саксонског. генија и, прелазећи преко расних граница, тежи универзалној заједници

Жорес одговара на примедбе националиста који покушавају да тај споразум прикажу као нешто привремено после чега ће Енглеска, колико сутра, безобзирно поставити тарифне баријере између себе и нас. Ми нисмо у праву, истакао је он, макаква била одлука енглеског народа, да то сматрамо као неки непријатељски акт према Француској када они исти који указују на ту Енглеску су први спремни да Француску ограде тарифним баријерама.

Говорник је затим указао да у садашњој унутрашњој и спољној политици не постоји никакав разлог за макакви конфликт између три речене земље. Напротив, оне би могле комбинованом акцијом имати одлучујући утицај у решавању македонског питања. У томе не треба имати никакве задње мисли јер споразум ове три земље слободе, овај нови тројни завез, није ништа друго до тројни споразум за мир с циљем да у то убеди целу Европу.

На упадицу неког из сале: „Из тога треба искључити Русију“, Жорес је одговорио:

Зависиће од саме руске владе, ако не жели да застрашава Европу покољима Јевреја као у Кишењеву, да одржава са западном Европом дипломатске односе.

Исто тако Жорес указује на кобну улогу Вилхелма II, који даје моралну подршку Абдул-Хамиду.

У завршном делу свога говора Жорес је поновио да акција три велике силе Енглеске, Француске и Италије, нема никакве задње мисли, јер је у основи потпуно несебична. Сви цивилизовани народи морају притећи у помоћ угњетеним свих раса, јер је у питању да се људи у Македонији спасу од монструозне и убитачне немани.

Започети потхват ове три велике силе биће настављен и активно разрађен како у парламенту тако и у народу.

Одушевљени аплаузи поpratили су Жоресове речи који је на крају закључио свој говор у општем одушевљењу:

„Треба да поправимо један пропуст, треба да одамо дужно поштовање човеку који је први у Француској предузео иницијативу и био најодушевљенији пропагандист мира: Фредерику Пасиу.“

Аплаузи су се поновили, сви присутни су устали и поздравили великог старца, који је био очигледно узбуђен овим приказом.

Резолуција

Затим је Детурнел де Констан, посланик области Сарте у Француској, пошто се захвалио страним делегатима, говорницима и свим присутним за успех овог митинга, прочитао ову резолуцију:

„У име савести човечанства која је понижена и коју и даље понижавају злочинства султана Абдул Хамида, присутни на овом митингу моле велике силе да спрече свирепа злочинства која се врше у Македонији *именовањем једној одговорној гувернера и сировођењем једне ефикасне контроле.*“

Резолуција је једногласно усвојена.

Грађанин Де Пресансе, уз аплауз свих присутних, изразио је захвалност организаторима митинга и посебно великој уметници Сари Бернар, која је уступила своје позориште за ову прилику, и закључио митинг уз велико одушевљење свих присутних.

Банкеџ

Догађај је завршен банкетом који је припремљен у хотелу „Континентал“ за организаторе митинга и стране делегете.

На банкету су говорили грађанин Де Пресансе, који је овде председавао, па затим: В. Берар, Еванс, Moschilles, Детурнел де Констан, Loris-Melikow, Atkin, Semenoff, Mazzini, Mac Coll, Pjer Kijar, Lorand и др.

Сви су једнодушно констатовали велики успех овог митинга и изразили захвалност Лорис-Меликову за његов неуморни рад.“

10) *Закључак*. — Велики протестни митинзи слободоумног јавног мњења организовани у иностранству против тираније султанских режима у Македонији и Јерменији 1903. године само су део општег питања тих режима које није силазило са страница светске журналистике и периодике свога доба. Свако од тих питања има свој историјат испуњен заједничком судбином, али нас тренутно овде интересује само македонско.

Македонско питање има своје дубоке корене и пре илинденске устаничке године. Обрадити га научно у целини и у свим развојним фазама до савременог коначног решења био би, наспорно, веома захвалан али и обиман посао. Међутим, ми смо се овим нашим прилогом ограничили само на 1903. годину и на приказу значајнијих митинга који су те године приређивани у иностранству с позиција прогресивног јавног мњења, чији је изразити представник био ондашњи париски дневник *La Petite République Socialiste*. Све друго је изостављено: анализа ондашње опште политичке ситуације, низ фактора који су условљавали појаву митинга, дубоке противречности између великих сила и њихови империјалистички потхвати. Изостављени су такође и основни биографски подаци о иницијаторима ових митинга, о анализи изречених говора на њима, о говорницима, њиховој даљој друштвено-политичкој активности, јер је то довољно познато из политичке и културне историје мада то не би било без значаја и сувишно у једном детаљнијем раду ове врсте. Настојавало се једноставно да приказани митинзи послуже као докуменат, иако новински, о једном јавно израженом слободоумљу и оштрој осуди поступака реакционарног султанског режима па и осуде домаћих буржоаских режима који су макар чиме, у интересу своје експлоататорске класе толерисали и помагали те нехумане поступке.

Andrija V. LAINOVIĆ

**LES GRANDS MEETINGS INTERNATIONAUX ORGANISÉS
A L'ÉTRANGER EN FAVEUR DE LA MACÉDOINE
ET DE L'ARMÉNIE EN 1903.**

(R é s u m é)

Au cours du XIX-e siècle et, plus particulièrement encore, après le Congrès de Berlin de 1878, la situation des populations opprimées de l'Empire Ottoman s'aggravait de plus en plus, en Macédoine et en Arménie surtout.

Les mouvements insurrectionnels des patriotes macédoniens menés surtout après la formation en 1893 de l'Organisation Révolutionnaire Intérieure macédonienne offraient l'occasion aux autorités turques d'employer des moyens les plus atroces pour les réprimer.

Peu de temps après l'Arménie devient, elle aussi, le théâtre de pareils actes arbitraires. De 1895 à 1896 les bourreaux cruels commettent, à plusieurs reprises, des massacres sanglants qui par la civilisation contemporaine sont jugés comme une honte ineffaçable. La conscience humaine s'indignait, protestait contre les exécuteurs et contre tous ceux qui toléraient ces actes indignes. Les esprits les plus éclairés de l'Europe entière, s'organisaient dans des associations liées aux comités arménophiles pour défendre la cause arménienne sous le nom „Pro Arménia“. Leurs activités se manifestaient non seulement à travers la presse et les périodiques mais aussi dans leurs interventions politique et parlementaire. Cependant, l'activité la plus efficace fut celle de l'organisation des grands meetings publics dans des grandes villes au cours desquels on analysait la situation politique et on protestait contre le régime turc ou même on accusait ses propres gouvernements qui continuaient à mener une politique indifférente, parfois même amicale, avec la Turquie.

La Révolution macédonienne de 1903 offrait, une fois encore, aux soldatesques turques, l'occasion de montrer leurs moyens de cruauté. La Révolution fut étouffée. L'Europe humanitaire, libérale et révolutionnaire protesta énergiquement contre ces cruautés non seulement par le moyen de la presse et des publications, mais aussi par organisation de grands meetings à Paris en faveur du peuple macédonien. Le journal socialiste de Paris *La Petite République socialiste* garde, dans ce sens, une valeur de témoignage historique par les belles et sincères paroles prononcées au cours de ces réunions populaires.